

OLAMNI IDROK ETISH VA UNING SHAKLLANISH BOSQICHLARI.

Erkinova Nazokatxon Anvarjon qizi

Far DU Ta'lim tarbiya nazariyasi va
metodikasi (boshlang'ich ta'lim) magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15619968>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 01-iyun 2025 yil
Ma'qullandi: 03-iyun 2025 yil
Nashr qilindi: 08-iyun 2025 yil

KEY WORDS

Olam, idrok etish, idrok, sezgi, psixologik shakllanish, fiziologik shakllanish, falsafiy shakllanish.

ABSTRACT

Ushbu maqolada olamni idrok etishning shakllanish bosqichlarining psixologik, fiziologik hamda falsafiy jihatlari keng o'rganilib, tahlil qilingan. Bu jarayonda bolalarda bo'ladigan o'zgarishlar, yosh jihatidan shakllanish bosqichlari, shakllanish davri mobaynida nimalarga ahamiyat berish kerak ekanligi atroflicha yoritib berilgan.

Kirish.

Olam yaralibdiki uni anglash dunyodagi go'zaliklarni tushunish, ro'y berayotgan ijtimoiy hodisalarga munosabat bildirish idrok etish jarayoning asosiy tamoyillaridan biri hisoblanadi.

Idrok — bu tirik organizmning ma'lumotlarni qabul qilib, qayta ishlash jarayoni, organizmga obyektiv reallikni aks ettirish va tashqi olamdagi yangidan-yangi vaziyatlarni baholab, shunga yarasha harakat qilish imkonini beradi.

Idrok ongning, ya'ni miya faoliyatining ijodiy jarayoni. Idrokning fiziologik asosi bosh miya yarim sharlari po'stlog'ining analiz va sintez faoliyatidan iborat. Bu faoliyat sezgi a'zolarimizga ta'sir qilib turgan narsalarning bitta xususiyati bilan emas, balki jami xususiyatlarining ta'siri bilan bog'liq. Idrok ana shu barcha xususiyatlar o'rtasidagi muvaqqat bog'lanish natijasida yuzaga keladi. Inson miyasining umumlashtiruvchi faoliyatiga asoslangan idrok jarayonida kishining tajribasi, bilim, abstrakt tafakkurning faoliyati va boshqalar ham ishtirok etadi. Shuning uchun kishilar ayni bir narsa yoki hodisani yoshlari, ma'lumotlari, turmush tajribalari, kasblari, ijtimoiy kelib chiqishlari, xarakteri, qobiliyati va qiziqishlarida ko'rinadigan shaxsiy xususiyatlariga qarab har xil idrok qiladilar. Masalan, tegishli ixtisosi bo'lmagan kishining birorta yangi mashinani idrok qilishi ixtisosi bor odamning idrokiga qaraganda tor va yuzaki bo'ladi.

Idrokning muhim xususiyatlaridan biri uning barqaror (konstant)ligi. Inson bir vaqtda idrok qilgan narsani o'z xotirasida saqlab qolish va uni qayta tiklash qobiliyatiga egadir. Bir narsaning ana shunday qayta tiklangan timsoli idrok jarayonining ajralmas qismi deyiladi. Idrokning xususiyati ko'p jihatdan hissiy kechinmalarga (shodlik, g'amginlik, tajanglik va hokazo) ham bog'liq. Masalan, kishining ma'sum vaqtida tabiat manzaralari unga allaqanday so'niqdek ko'rinsa, ta'bi chog' vaqtida u butunlay boshqacha ko'rinadi.

Shu kabi olamni idrok etish jarayonining shakllanish bosqichlari ham idrok jarayoni bilan chambarchas bogliqdir. Bu jarayon asosan insonlarda o'sish va rivojlanish bilan birgalikda shakllanib boradi.

Bu maqolada olamni idrok etishning shakllanish bosqichlari psixologik, fiziologik hamda falsafiy jihatdan keng tahlil qilingan.

Olamni idrok etishning shakllanish bosqichlari (psixologik nuqtai nazar): Olamni idrok etishning shakllanish bosqichlari psixologik jihatdan 4 bosqichda amalga oshiriladi. Bular:

1. **Sensor-motor bosqich (0-2 yosh):**

○ Bu bosqichda bola olamni faqat sezgi organlari (ko'rish, eshitish, teginish) va harakatlari orqali idrok etadi.

○ Asosiy xususiyat: "ob'ektning doimiyliigi" tushunchasi shakllanadi, ya'ni narsa ko'rinmay qolganda ham mavjudligini tushunish.

○ Masalan, chaqaloq o'yinchoqni yashirsangiz, uni qidirishni boshlaydi.

2. **Operatsiyadan oldingi bosqich (2-7 yosh):**

○ Bola ramziy fikrlashni (masalan, so'zlar yoki tasvirlar orqali dunyoni tasavvur qilish) rivojlantiradi.

○ Egotsentrizm xarakterli: bola dunyoni faqat o'z nuqtai nazaridan ko'radi.

○ Mantiqiy fikrlash hali cheklangan, ammo xayol va tasavvur kuchli rivojlanadi.

3. **Konkret operatsiyalar bosqichi (7-11 yosh):**

○ Bola mantiqiy fikrlashni boshlaydi, lekin faqat real, ko'zga ko'rinadigan narsalar bilan.

○ Saqlanish qonuni tushuniladi (masalan, suvning hajmi idish shaklidan qat'i nazar o'zgarmasligini anglash).

○ Olamni idrok etish yanada tizimli va haqiqatga yaqinlashadi.

4. **Rasmiy operatsiyalar bosqichi (11 yosh va undan keyin):**

○ Abstrakt fikrlash rivojlanadi. Inson gipotetik vaziyatlarni tasavvur qila oladi va olamni kengroq, tushunarliroq idrok etadi.

○ Bu bosqichda muammolarni tahlil qilish, umumlashtirish va falsafiy savollar haqida o'ylash imkoniyati paydo bo'ladi.

○ Olamni idrok etish individual tajribalar, ta'lim va ijtimoiy muhitga bog'liq holda shakllanadi.

Olamni idrok etishning shakllanish bosqichlari (fiziologik nuqtai nazar):

Idrokning rivojlanish bosqichlari oddiy sensor qo'zg'alishdan dunyoni murakkab talqin qilish va tushunishga o'tishni o'z ichiga oladi. Bu bosqichlar quyidagilardir: qo'zg'atish (hissiy ma'lumotlarni qabul qilish), tashkil etish (hissiy ma'lumotlarni tartibga solish), talqin qilish (qo'zg'atuvchilarga ma'no berish), xotira (idrok tajribalarini saqlash) va esga tushirish (saqlangan bilimlardan kelajakda foydalanish).Quyida uning batafsil tahlili keltirilgan:

Rag'batlantirish: Bu sezgi retseptorlari (masalan, ko'z, quloq, teri va boshqalar) atrof-muhitdan ta'sirlarni qabul qiladigan dastlabki bosqichdir.

Bunda miya hissiy ma'lumotlarni ma'noli birliklarda tartibga solib, tegishli stimullarni birlashtiradi. Bu kirishni tuzish uchun qoidalar, tamoyillar yoki oldingi bilimlardan foydalanishni o'z ichiga olishi mumkin.

Talqin qilish: Bu bosqichda tashkil qilingan qo'zg'atuvchilarga ma'no berish, idrok qilinayotgan narsaning ma'nosini anglash amalga oshiriladi.

Xotira: Idrok tajribalari keyinchalik esga tushirish uchun xotirada saqlanadi. Saqlangan perseptiv bilimlardan foydalaniladi

Idrokning rivojlanishi bola tug'ilgandan keyin ko'p o'tmay boshlanadi. Chaqaloqlar tug'ilgandan 9 oygacha atrof-muhitni o'rganish va bilish uchun sezgi organlaridan

foydalanishni boshlaydilar. Bola 7 oylik bo'lganida, odatda, chuqurlikni idrok etish to'liq rivojlangan bo'ladi.

Dastlabki rivojlanish: Chaqaloq tug'ilganidan boshlab to 9 oylik bo'lguncha atrof-muhit bilan aloqada bo'lish va uni bilish uchun sezgi organlari (ko'rish, eshitish, sezish, ta'm bilish, hid bilish) dan foydalanadi. Ular atrof-muhitdagi o'zgarishlarga javob berishni, sezgi organlari orqali narsalarni o'rganishni va hatto eshitgan tovushlarga taqlid qilishni o'rganadilar.

Vizual idrok: Yangi tug'ilgan chaqaloqlar asosan yuqori kontrastli ranglar va yuzlarga e'tibor qaratadilar. 2 oydan 3 oygacha bo'lgan bolalarda ranglarni ko'rish qobiliyati yaxshilanadi va ranglarni kengroq qabul qila oladi. Chuqurlikni sezish, ya'ni uch o'lchamda ko'rish qobiliyati 2-3 oyda rivojlanadi va 6-7 oyda to'liq rivojlanadi.

Eshitish idroki: Chaqaloqlar turli tovushlarni, shu jumladan tanish ovozni ham erta ajrata oladilar. Shuningdek, ular o'z nativlarining o'ziga xos tovushlariga ko'proq moslashadilar.

Dunyoni idrok etishning fiziologik jarayoni sezgi a'zolarimizning tashqi ta'sirlarni sezishi, ularni asab signallariga aylantirishi, miya esa bu signallarni dunyoni talqin qilish va tushunish uchun qayta ishlashini o'z ichiga oladi. Bu jarayon ko'z, quloq va teri kabi sezgi retseptorlari tomonidan qo'zg'atuvchilarni aniqlashdan boshlanadi, so'ngra ular talqin qilish uchun miyaga signallar yuboradi.

Sezgi va sensor retseptorlar: Sezgilarimiz (ko'rish, tovush, sezish, hid bilish, ta'm bilish) idrokning asosidir. Sezgi retseptorlari, masalan, ko'zdagi fotoretseptorlar yoki quloqdagi tukli hujayralar qo'zg'atuvchilarni sezadi.

Transduksiya: Sensor retseptor qo'zg'atuvchini qabul qilganda, u fizik energiyani (yorug'lik, tovush to'lqinlari va boshqalar) neyron signallariga aylantiradi. Fizik energiyani elektr signallariga aylantirish jarayoni transduksiya deb ataladi.

Neyron uzatish: Bu nerv signallari nerv yo'llari bo'ylab miyaga boradi.

Miyaga ishlov berish: Miya bu signallarni turli sohalarda, masalan, ko'rish markazida qabul qiladi va qayta ishlaydi.

Yuqoridagilardan xulosa qilib aytsak, inson bu yorug' olamga kelganidan to umri tugagunga qadar o'sib, rivojlanib, o'zi uchun qiziq bo'lgan jarayonlarni, ijtimoiy hayotda duch keluvchi voqea hodisalarni o'z aqliy imkoniyatlari qadar tahlil qilishga urinadi. Borliqni anglashni, olamni idrok etishni, undagi sir-sinoatlarni tushunishga harakat qiladi. Bu jarayon esa bosqichma- bosqich amalga oshiriladi. Ma'lum yosh doirasida ma'lum shakllanish jarayonlari sodir bo'ladi. Bu esa muayyan holatlarni o'zida mujassamlashtiradi.

Olamni idrok etishning shakllanish bosqichlari odatda o'zgarmas jarayon hisoblanadi, lekin bugungi rivojlanib borayotgan axborot texnologiyalari asrida bu jarayon bir muncha jadallashishi mumkin ekanligi ham ehtimoldan holi emas.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Aslonova, Sh.I. (2020). *Pedagogik texnologiyalar muammolari o'qitishda*. Jamiat va innovatsiyalar – Obshchestvo i innovatsii – Society and Innovations, 6(6).
2. Ahmadova, Sh. (2024). *Adabiyot darslarida tanqidiy fikrlashni rivojlantiruvchi "Adabiyot halqasi" modelining ahamiyati*. Pedagoglar.org, 8-to'plam, 2-son.

3. Farobiy, Abu Nasr. (2023). *Fozil odamlar shahri*. (Kitobxonlar klubi tomonidan tavsiya etilgan).
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekistonning eng yangi tarixi bo'yicha jamoatchilik kengashi faoliyatini tashkil etish to'g'risida"gi qarori. (O'zbekistonning eng yangi tarixi o'quv fanining predmeti, maqsadi va vazifalari).
5. Green, L.W., & Kreuter, M.W. (1991). *Health Promotion Planning: An Educational and Environmental Approach*.
6. A.R., & Hale, M. (1972). *Ishlab chiqarishdagi baxtsiz hodisalarni o'rganish bo'yicha adabiyotlar sharhi*. London: HMSO

